

การดำเนินนโยบายการค้าชายแดนระหว่างราชอาณาจักรไทย
และราชอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531-2564

Implementation of Border Trade Policy between the Kingdom of
Thailand and the Kingdom of Cambodia from 1988 to 2021

กรรณิการ์ คำวงศ์¹, สุรพล ราชภัณฑารักษ์², จักริ ไชยพินิจ³ และ ณัฐพงศ์ บุญเหลือ⁴
Kannikar Khumwong¹, Suraphol Rajbhandaraks², Chakkri Chaipinit³ and Natthapong Boonlear⁴

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

Faculty of Political Science, Ramkhamhaeng University, Thailand

Corresponding Author, Email: ¹kannikar.comwong@gmail.com

Received: August 2, 2024

Revised: August 30, 2024

Accepted: August 31, 2024

บทคัดย่อ

การวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) สำนวจความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา บนฐานบริบทการค้าชายแดน ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564 2) วิเคราะห์ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการกำหนดรูปแบบและนโยบายของการค้าชายแดนไทย-กัมพูชา ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564 และ 3) วิเคราะห์การกำหนดและการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่ส่งผลต่อการค้าชายแดนไทย-กัมพูชา ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564 ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการข้อมูลจากการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ จำนวน 27 คน ใช้การคัดเลือกด้วยวิธีเจาะจง และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม

ผลการวิจัยพบว่า 1) ทั้งสองประเทศมีความใกล้ชิดและมีความสัมพันธ์ทางการค้ากันมาอย่างยาวนาน แม้จะมีปัญหาทางการเมืองเกิดขึ้นเป็นระยะ ทำให้การค้าชายแดนต้องชะงักลงไปบ้างก็ตาม แต่ไทยและกัมพูชาก็ยังมีการพัฒนาความร่วมมือกันทั้งที่เป็นพหุภาคีและทวิภาคีอีกหลายกรอบ 2) รัฐบาลมีความมุ่งมั่นและให้ความสำคัญกับการพัฒนาเชิงพื้นที่โดยเฉพาะการพัฒนาพื้นที่ในรูปแบบเขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งแนวคิดการการใช้ประโยชน์จากศักยภาพพื้นที่ชายแดนของไทย ส่งผลต่อการพัฒนาการค้าชายแดนกับประเทศเพื่อนบ้านด้วย และ 3) การดำเนินนโยบายแบ่งออกเป็น 4 ยุค ได้แก่ (1) ยุคการค้าเสรีอาเซียน (พ.ศ. 2531-2545) เพื่อต้องการแก้ไขปัญหาสงครามและความมั่นคงตามแนวชายแดน (2) ยุคยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจจิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง (พ.ศ. 2546-2552) (3) ยุคการพัฒนาประชาคมอาเซียน (พ.ศ. 2553-2557) เป็นนโยบายการค้าชายแดนเพื่อพัฒนาเขตเศรษฐกิจการค้าชายแดนเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน และ (4) ยุคการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษตามแนวชายแดน (พ.ศ. 2558-2564) มีการรวมตัวทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศอาเซียน

คำสำคัญ: นโยบายการค้าชายแดน; ราชอาณาจักรไทย; ราชอาณาจักรกัมพูชา

Abstract

The objectives of this research are to 1) explore Thai-Cambodian relations on basis of the context of border trade from 1988-2021. 2) Analyze the Stakeholder in determining the pattern and border trade policy of Thai-Cambodian border trade from 1988-2021. 3) Analyze the determination and implementation of political policies that affect Thai-Cambodian border trade from 1988-2021. This research uses qualitative research methods, collect data from document analysis. In-depth Interview with 27 key informants, selected by purposive sampling and non-participant observation.

The results showed that 1) the two countries are close and have had trade relations for a long time. Even though there are political problems The unrest situation that occurs periodically causing border trade to be halted to some extent, but Thailand and Cambodia are still developing several multilateral and bilateral cooperation frameworks. 2) The Government has committed and given importance to area development, especially the development of areas in the form of special economic zones. The concept of developing special economic zones is to take advantage of the potential of Thailand's border areas, effects the development of border trade with neighboring countries also. 3) the political policies. It is divided into 4 eras, consisting of (1) the ASEAN Free Trade Era (1988-2002) to solve problems of war and security. (2) The Ayeyarwady-Chao Phraya-Mekong Economic Cooperation Strategy Era (2003-2009) (3) The ASEAN Community Development Era (2010-2014) is a border trade policy to develop border trade economic zones. To support entering the ASEAN Community. And (4) the development of special economic zones along the border era (2015-2021). There is economic integration of ASEAN countries.

Keywords: Border Trade Policy; Kingdom of Thailand; Kingdom of Cambodia

บทนำ

ประเทศกัมพูชาเป็นประเทศเพื่อนบ้านของไทยที่มีการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้าและวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิดมาโดยตลอดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงทำให้วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาและวัฒนธรรมไทยและกัมพูชาคล้ายคลึงกันมาก เมื่อรูปแบบการทูตระหว่างประเทศพัฒนามากยิ่งขึ้น ไทยกับกัมพูชาจึงได้ร่วมมือกันสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 19 ธันวาคม 2493 (ปฏิญญา สาลี, 2552) ถึงแม้ว่าไทยและกัมพูชาจะมีความสัมพันธ์กันมาช้านาน แต่การค้าและการลงทุนระหว่างทั้งสองประเทศก็มีความผันผวนมาตลอดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของทั้งสองประเทศ ซึ่งมีผลกระทบต่อ

เศรษฐกิจตามไปด้วย ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่มีความแตกต่างกัน รวมถึงปัญหาเรื่องการแบ่งพรมแดนที่ยังไม่ชัดเจนส่งผลต่อทัศนคติและความรู้สึกของประชาชนระหว่างสองประเทศ โดยเมื่อปี พ.ศ. 2504 ได้เกิดกรณีพิพาทเรื่องเขาพระวิหารและกัมพูชาเป็นฝ่ายชนะคดี ทำให้ไทยได้ประกาศตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับกัมพูชา รัฐบาลทั้งสองประเทศได้สั่งปิดพรมแดนห้ามให้ประชาชนทั้งสองประเทศติดต่อค้าขายกัน ทำให้กัมพูชาขาดแคลนสินค้าอุปโภคบริโภค ดังนั้น ทำให้เกิดมีการค้าขายติดต่อกันระหว่างคนไทยกับคนกัมพูชาด้วยการลักลอบค้าที่ชายแดนที่เรียกว่าตลาดมืด ด้วยเหตุที่ตลาดในกัมพูชาขาดแคลนสินค้าอุปโภคบริโภคจึงทำให้สินค้ามีราคาแพงขึ้นมาก ประเทศไทยในขณะนั้นสามารถผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคได้เองเพื่อทดแทนการนำเข้าและปริมาณสินค้าที่ผลิตได้ก็มากเพียงพอที่จะส่งออกขายให้กับประเทศเพื่อนบ้าน แต่ด้วยข้อห้ามทางการเมือง อาทิ รัฐบาลไทยได้ทำการควบคุมการนำเข้าและส่งออกสินค้าจากประเทศไทย จึงไม่อาจติดต่อกับค้าขายกันได้โดยตรงกำไรที่เกิดจากการค้าอย่างมหาศาลจึงเป็นแรงจูงใจให้พ่อค้าคนไทยกล้ากระทำผิดด้วยการนำสินค้าออกสู่ตลาดมืดกับพ่อค้ากัมพูชาและดำเนินการค้าขายกับชาวกัมพูชาที่ลี้ภัยและค้าขายกับทหารของกองกำลังเขมรแดง กองกำลังเขมรเสรี และกองกำลังของเจ้าสีหนุ การค้าในช่วงนั้นจะไม่มี การใช้เงินตราซื้อขายแต่จะเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้ากับวัตถุที่มีค่า (พรพิมล ตรีโชติ, 2560) ซึ่งสินค้าที่มีการลักลอบนำเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนกันจะเป็นสินค้าประเภทยุทธปัจจัยและการโจรกรรมรถจักรยานยนต์และรถยนต์ในประเทศไทยเพื่อนำเข้าไปจำหน่ายในกัมพูชา นอกจากนี้ก็จะมีไม้ซุง ไม้แปรรูป อัญมณี และทองคำ เป็นต้น (นพภัสสร มาเทียน, 2549)

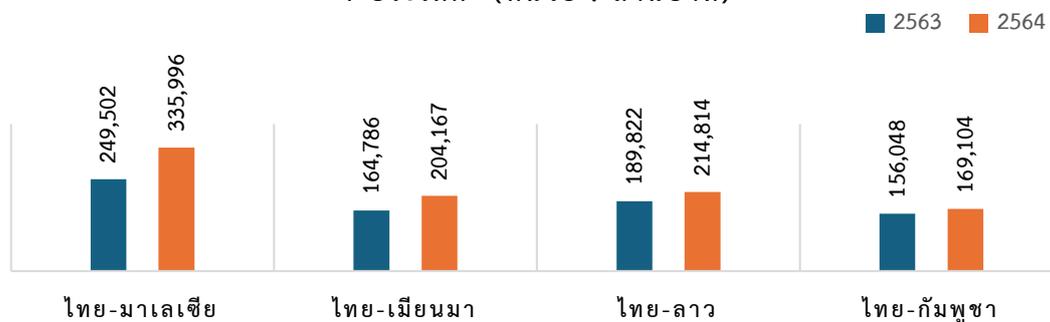
เมื่อสิ้นสุดสงครามทางอุดมการณ์หรือสงครามเย็น และประกอบกับการล่มสลายของเศรษฐกิจระบบสังคมนิยมใน พ.ศ. 2531 นับเป็นการปรับเปลี่ยนจากภายนอกที่ทำให้ไทยและกัมพูชาหันมาปรับความสัมพันธ์ระหว่างกัน โดยในขณะนั้นรัฐบาลของไทย คือ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีนโยบายการปรับความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านในกลุ่มประเทศอินโดจีน มุ่งเน้นการเปิดตลาดการค้าด้วยนโยบายการเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า ไทยกับกัมพูชาจึงกลับมาติดต่อกับค้าขายระหว่างกันเหมือนเดิม นอกจากนี้ยังพิจารณาเปิดจุดผ่อนปรนการค้าระหว่างไทยกับกัมพูชาเพิ่มขึ้น ทั้งนี้ เพื่ออำนวยความสะดวกด้านการค้าขายและการไปมาหาสู่กันของประชาชนทั้งสองประเทศ นโยบายของรัฐบาลไทยในช่วงนั้นได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดีจากรัฐบาลกัมพูชา หลังจากที่เวียดนามถอนทัพออกจากกัมพูชาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2531 รัฐบาลสมเด็จจุนเซน ได้ปฏิรูปนโยบายเศรษฐกิจของกัมพูชาจากระบบสังคมนิยมเป็นระบบเสรีนิยมมากขึ้น มีการปรับปรุงระเบียบวิธีปฏิบัติให้เอื้ออำนวยต่อการค้าและการลงทุนจากต่างประเทศ รวมทั้งปัจจัยที่เกื้อหนุนความสัมพันธ์ระหว่างกันภายใต้กรอบความร่วมมืออื่น ๆ มีส่วนสนับสนุนให้การพัฒนาและส่งเสริมการค้าระหว่างไทยกับกัมพูชามีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง (อัญญาทิพย์ ศรีพนา, 2556) เป็นที่ทราบกันดีว่าไทยกับกัมพูชาเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่มีความใกล้ชิดและมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันมาเป็นเวลานาน ซึ่งในช่วงเวลาเวลาที่ประเทศกัมพูชาเกิดวิกฤตช่วงเวลาต่าง ๆ ภายในกัมพูชานั้น ประเทศไทยและประเทศภาคีอาเซียนอื่น ๆ ต่างร่วมมือกันให้ความช่วยเหลือในการแก้ไขปัญหาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และไทยยังคงให้ความ

ช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาประเทศ และการกระชับความสัมพันธ์กับกัมพูชาในทุก ๆ ด้าน เป็นเหตุผลที่ทำให้กัมพูชาและไทยมีนโยบายการส่งเสริมการค้าที่ดีต่อกัน

การค้าชายแดนมีความสำคัญต่อการค้าระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะประเทศลาว เมียนมา และกัมพูชา สะท้อนให้เห็นจากสัดส่วนของมูลค่าการค้าชายแดนต่อมูลค่าการค้ารวมของประเทศเหล่านี้ที่อยู่ในระดับสูง การระบาดของไวรัสโคโรนา-19 (COVID-19) ที่ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจลดลง และการปิดด่านพรมแดนระหว่างไทยและประเทศเพื่อนบ้านในบางพื้นที่ ส่งผลกระทบต่อภาวะการค้าชายแดนของไทย อย่างไรก็ตาม คาดว่าแนวโน้มการค้าชายแดนโดยรวมที่ลดลงจะไม่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทยอย่างมีนัยสำคัญ เนื่องจากมูลค่าการค้าระหว่างประเทศไทยกับประเทศลาว เมียนมา และกัมพูชา ยังมีสัดส่วนค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับมูลค่าการค้ารวมของไทยกับประเทศต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม หากสถานการณ์ยืดเยื้อก็จะเป็นผลดีต่อไทย เนื่องจากกลุ่มประเทศ CLMV (กัมพูชา ลาว เมียนมา และเวียดนาม) เป็นตลาดที่มีการเติบโตสูง และมีส่วนช่วยขับเคลื่อนการขยายตัวของการค้าชายแดนและการลงทุนของไทย ทั้งนี้ ข้อมูลการค้าชายแดนในเดือนมกราคม-ธันวาคม 2564 มีมูลค่าเพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับการค้าชายแดนในช่วงเดียวกันของปี 2563 (กรมการค้าต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์, 15 มกราคม 2565) ข้อมูลจากกรมการค้าต่างประเทศระบุมูลค่าการค้าชายแดนของไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน 4 ประเทศ ได้แก่ มาเลเซีย เมียนมา ลาว และกัมพูชา (กรมการค้าต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์, มกราคม 2565) ดังภาพ 1

มูลค่าการค้าชายแดนของไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน

4 ประเทศ (หน่วย : ล้านบาท)

ภาพที่ 1 มูลค่าการค้าชายแดนของไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน 4 ประเทศ

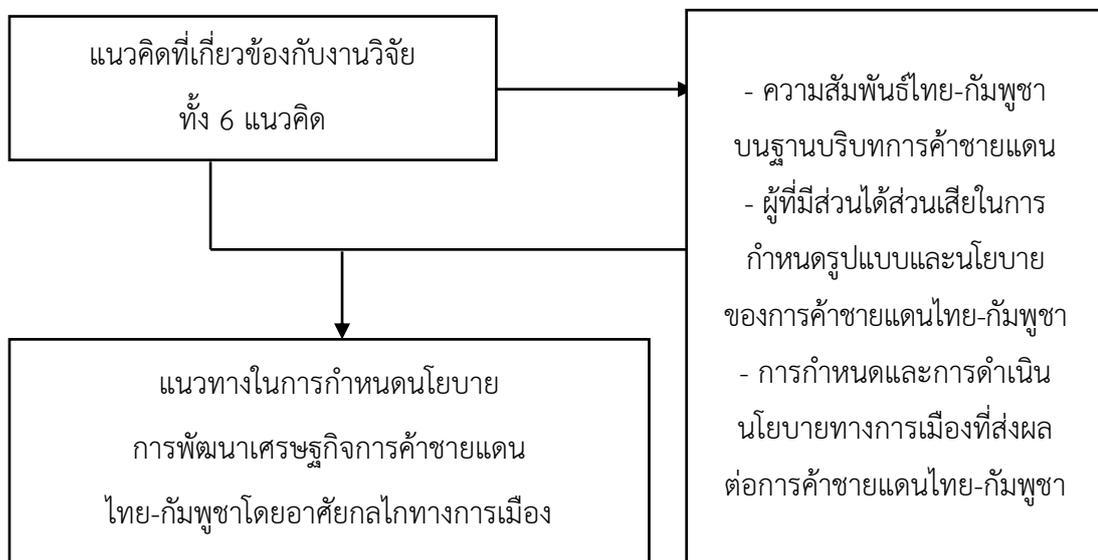
ดังที่กล่าวไปแล้วเกี่ยวกับพัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างไทย-กัมพูชาในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะบริบทเศรษฐกิจการค้าชายแดน ทำให้ผู้ศึกษามีความสนใจที่จะศึกษาการดำเนินนโยบายการค้าชายแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531-2564 เพราะจะทำให้เห็นภาพของการดำเนินนโยบายการค้าชายแดนที่เป็นรูปธรรม กล่าวคือ ในช่วงปี พ.ศ. 2531-2545 เป็นการดำเนินนโยบายการค้าชายแดนสู่ความร่วมมือทางเศรษฐกิจในระดับทวิภาคีและพหุภาคี ภายใต้การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียน (ASEAN Free Trade Area: AFTA) ในช่วงปี พ.ศ. 2546-2552 เป็นการดำเนินนโยบายการค้าชายแดนภายใต้ยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง (Ayeyarwady-Chao Phraya-

Mekong Economic Cooperation Strategy: ACMECS) ในช่วงปี พ.ศ. 2553-2557 เป็นการดำเนินนโยบายการค้าชายแดนเชื่อมโยงประชาคมอาเซียนเพื่อยกระดับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจการค้าชายแดนเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน และในช่วงปี พ.ศ. 2558-2564 เป็นการดำเนินนโยบายที่มีลักษณะสอดคล้องกับตัวแบบชนชั้นนำ (Elite Model) ผสมผสานกับตัวแบบระบบ (System Model) ว่ามีความสัมพันธ์กันบนฐานบริบทการค้าชายแดน ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการกำหนดรูปแบบและนโยบายของการค้าชายแดน การกำหนดและการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่ส่งผลกระทบต่อการค้าชายแดนไทย-กัมพูชา และเพื่อการวิเคราะห์แนวทางการกำหนดนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจการค้าชายแดนไทย-กัมพูชาโดยอาศัยกลไกทางการเมืองเป็นตัวขับเคลื่อนอย่างไร เพื่อพัฒนาและเพิ่มขีดความสามารถในการสร้างมูลค่าการค้าชายแดนระหว่างไทย-กัมพูชา

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสำรวจความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา บนฐานบริบทการค้าชายแดน ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564
2. เพื่อวิเคราะห์ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการกำหนดรูปแบบและนโยบายของการค้าชายแดนไทย-กัมพูชา ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564
3. เพื่อวิเคราะห์การกำหนดและการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่ส่งผลกระทบต่อการค้าชายแดนไทย-กัมพูชา ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 2 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินนโยบายการค้าชายแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา ตั้งแต่ปี พ.ศ.2531-2564 เป็นการศึกษาวิจัยในรูปแบบของการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยการศึกษาวเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารส่วนหนึ่งร่วมกับข้อมูลการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก มีคุณสมบัติคือเป็นผู้ที่ปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับการดำเนินนโยบายการค้าชายแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531-2564 แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้ กลุ่มที่ 1 ผู้แทนจากหน่วยงาน ด้านความมั่นคงและเศรษฐกิจ จำนวน 5 คน กลุ่มที่ 2 ผู้ประกอบการ นายอำเภอ และผู้ว่าราชการจังหวัดที่มีชายแดนติดกับประเทศกัมพูชา 6 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดสระแก้ว จังหวัดตราด จังหวัดจันทบุรี จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดศรีสะเกษ และจังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 17 คน กลุ่มที่ 3 นักวิชาการหรือบุคคลสำคัญที่มีความเชี่ยวชาญด้านเศรษฐกิจการเมืองและการกำหนดนโยบายการค้าชายแดนไทย-กัมพูชา จำนวน 3 คน รวมทั้งสิ้น 25 คน ใช้การคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง (Structured-Interview) และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) โดยออกแบบสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ลักษณะของแบบสัมภาษณ์จะเป็นคำถามแบบปลายเปิดโดยประเด็นการสัมภาษณ์ครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์รายบุคคล และการสัมภาษณ์ที่มีผู้ให้สัมภาษณ์เพียงคนเดียวเผชิญหน้ากับผู้สัมภาษณ์ ประกอบด้วย เครื่องบันทึกเสียงและอุปกรณ์ในการจดบันทึกข้อมูลอื่น ๆ เช่น สมุดจดบันทึก เป็นต้น ส่วนการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้เตรียมเครื่องมือในการสังเกตการณ์ เช่น แบบตรวจสอบรายการ (checklist) และสมุดจดบันทึก เป็นต้น

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูล และแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการการค้าชายแดน แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการทางเศรษฐกิจ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่มผลประโยชน์ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะ แนวคิดเกี่ยวกับตัวแบบชนชั้นนำ แนวคิดเกี่ยวกับตัวแบบระบบ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร วิทยานิพนธ์ งานวิจัย หรือตำราทางวิชาการ วารสารทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม (Field Research) ด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth Interview) ด้วยการจดบันทึกคำสัมภาษณ์ จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักที่กำหนดไว้ ประกอบด้วย ตัวแทนทั้ง 3 กลุ่มที่กล่าวไปแล้ว

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลของการศึกษาครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากเอกสาร และวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ที่ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม และนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์มาอธิบายถึงการดำเนินนโยบายการค้าชายแดน ระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา และวิเคราะห์การกำหนดและการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่ส่งผลต่อการค้าชายแดนไทย-กัมพูชา ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564

ผลการวิจัย

1. ความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชาบนฐานบริบทการค้าชายแดน ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564 พบว่า ความสำคัญและพัฒนาการของการค้าชายแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา ทำให้ทั้งสองประเทศมีความใกล้ชิดและมีความสัมพันธ์ทางการค้ากันมาอย่างยาวนานแม้จะมีปัญหาทางการเมือง สถานการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ทำให้การค้าชายแดนต้องชะงักลงไปบ้างก็ตาม แต่ไทยและกัมพูชาก็ยังมีการพัฒนากรอบความร่วมมือกันทั้งที่เป็นพหุภาคีและทวิภาคีอีกหลายกรอบ เช่น ยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง (ACMECS) กรอบความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (GMS-EC) และมีความพยายามที่จะพัฒนาโครงการการค้าในภูมิภาคทำให้เกิดการกำหนดแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจร่วมกันโดยกำหนดเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนา เช่น East-West Economic Corridor หรือยุทธศาสตร์สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดพลังในการพัฒนาเศรษฐกิจทั้งในรูปแบบการค้า การลงทุน การท่องเที่ยว และวัฒนธรรมซึ่งจะส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างอนุภูมิภาคเป็นไปได้อย่างดีและคาดว่าจะการค้าชายแดนระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะกัมพูชาจะขยายตัวเพิ่มขึ้นอีกมาก เนื่องจากได้รับผลดีจากยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ (ECS) โดยแผนปฏิบัติการภายใต้ยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจมีหลายโครงการที่ไทยกับประเทศเพื่อนบ้านจะร่วมมือกันในลักษณะทวิภาคี เพื่อสนับสนุนให้การค้าชายแดนระหว่างกันเติบโตยิ่งขึ้น อาทิเช่น การส่งเสริมการผลิตและการรับซื้อสินค้าแบบทำสัญญาผูกพัน (Contract Farming) เป็นส่วนหนึ่งของความร่วมมือด้านการเกษตรและอุตสาหกรรมระหว่างกัน ส่วนในระดับจังหวัดก็มีการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดไว้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะกลยุทธ์เปิดจุดผ่านแดนบริเวณชายแดนที่มีศักยภาพเพื่อประโยชน์การค้าและการท่องเที่ยว

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ทางการทูตนับเป็นความสัมพันธ์ที่ดีมาโดยตลอด เป็นความสัมพันธ์ลักษณะบ้านพี่เมืองน้อง ถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกันทั้งในด้านสังคมและวัฒนธรรม ราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชามีสังคมและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันและมีการแลกเปลี่ยนกันอย่างสม่ำเสมอเพื่อสร้างบรรยากาศที่ดีในด้านความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองประเทศ ด้านเศรษฐกิจเป็นความสัมพันธ์ที่ดำเนินไปด้วยดี สามารถดูได้จากสถิติการค้าระหว่างกันที่เพิ่มมากขึ้น รวมไปถึงความสัมพันธ์ด้านการเมือง ทั้งสองประเทศต่างก็มีการปกครองแบบ

ประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรไทยกับราชอาณาจักรกัมพูชาในปัจจุบันอยู่ในระดับที่ดีมีการพัฒนาความสัมพันธ์กันมากขึ้นและต่อเนื่อง เป็นความสัมพันธ์ในระดับทวิภาคีที่มีการจัดทำกรอบความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างกัน เพื่อเป็นแผนแม่บทในการส่งเสริมความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจของทั้งสองประเทศ นับตั้งแต่การสิ้นสุดของสงครามทางอุดมการณ์หรือสงครามเย็น ประกอบกับการล่มสลายของเศรษฐกิจระบบสังคมนิยมในปี พ.ศ. 2531 นับเป็นการปรับเปลี่ยนจากภายนอกที่ทำให้ราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชาหันมาปรับความสัมพันธ์ระหว่างกัน ถึงจะมีข้อพิพาทกรณีเขาพระวิหารระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา ในขณะนั้นรัฐบาลของไทยโดยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรี ได้มีนโยบายปรับความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านในแถบอินโดจีน มุ่งเน้นการเปิดตลาดการค้าด้วยนโยบายการเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า ทำให้ราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชาจึงสามารถกลับมาติดต่อกันค้าขายระหว่างกันได้เหมือนเดิม นอกจากนี้ ยังมีการพิจารณาเปิดจุดผ่อนปรนการค้าระหว่างไทยกับกัมพูชาเพิ่มขึ้น หลังจากที่เวียดนามถอนทัพออกจากกัมพูชาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2531 รัฐบาลของกัมพูชามีการปฏิรูปนโยบายเศรษฐกิจของราชอาณาจักรกัมพูชาจากระบบสังคมนิยมเป็นระบบเสรีนิยมมากขึ้น มีการปรับปรุงระเบียบวิธีปฏิบัติให้เอื้ออำนวยต่อการค้าและการลงทุนจากต่างประเทศ รวมทั้งปัจจัยที่เกื้อหนุนความสัมพันธ์ระหว่างกันภายใต้กรอบความร่วมมืออื่น ๆ มีส่วนสนับสนุนให้การพัฒนาและส่งเสริมการค้าระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชามีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง เป็นที่ทราบกันดีว่าราชอาณาจักรไทยกับราชอาณาจักรกัมพูชาเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่มีความใกล้ชิดและมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันมาเป็นเวลานาน ซึ่งในช่วงเวลาเวลาที่ประเทศกัมพูชาเกิดวิกฤตช่วงเวลาต่าง ๆ ภายในกัมพูชานั้น ประเทศไทยและประเทศภาคีอาเซียนอื่น ๆ ต่างร่วมมือกันให้ความช่วยเหลือในการแก้ไขปัญหาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และราชอาณาจักรไทยยังคงให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาประเทศ และการกระชับความสัมพันธ์กับราชอาณาจักรกัมพูชาในทุก ๆ ด้าน เป็นเหตุผลที่ทำให้กัมพูชาและไทยมีนโยบายการส่งเสริมการค้าที่ดีต่อกัน

ด้านความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจและการค้าชายแดน ทำให้เห็นถึงความสำคัญและพัฒนาการของการค้าชายแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา มีการดำเนินนโยบายการค้าชายแดนสู่ความร่วมมือทางเศรษฐกิจในระดับทวิภาคีและพหุภาคี ภายใต้การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) เป็นการทำความตกลงทางการค้าของประเทศ อาจจะเป็น 2 ประเทศ (ทวิภาคี) หรือเป็นกลุ่มประเทศ (พหุภาคี) เป็นการรวมกลุ่มเศรษฐกิจโดยมีเป้าหมายเพื่อลดภาษีศุลกากรระหว่างกันภายในกลุ่มลงให้เหลือน้อยที่สุด หรือเป็นร้อยละศูนย์ (0%) มีการประกาศเจตนารมณ์จากประเทศต่าง ๆ จนเกิดการตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียนขึ้นในปี พ.ศ. 2535 นโยบายการเสริมสร้างกรอบความร่วมมือทางเศรษฐกิจของไทยกับประเทศเพื่อนบ้านถูกกำหนดให้เป็นแนวทางหนึ่งที่จะต้องนำไปใช้เร่งดำเนินการเพื่อเสริมสร้างศักยภาพการแข่งขันทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ หลังจากไทยประสบความอ่อนแอทางเศรษฐกิจอย่างหนักในวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 สำหรับกัมพูชาการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมนับตั้งแต่การบูรณะประเทศเป็นต้นมาต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากต่างประเทศเป็นอย่างมาก โดยในช่วงปี พ.ศ. 2547-2553 ผู้ให้ความช่วยเหลือกัมพูชา

ในสัดส่วนที่สูงมี 2 กลุ่มหลัก กลุ่มแรก คือ การให้ความช่วยเหลือแบบพหุภาคี (Multilateral Aid) และกลุ่มที่สอง คือ การให้ความช่วยเหลือแบบทวิภาคี (Bilateral Aid) และต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2557-2561 รัฐบาลก็มุ่งให้ความสำคัญอย่างสูงสุดต่อการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เพื่อมุ่งขจัดความยากจน ยกระดับคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนโดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทให้ดีขึ้น

เมื่อปี พ.ศ. 2560 เป็นต้นมามีการกำหนดยุทธศาสตร์การค้าชายแดน ซึ่งประกอบด้วยการมีแผนผลักดันให้มีการพัฒนาด่านใหม่ที่มีศักยภาพ ส่งเสริมด่านเดิมที่เปิดทำการอยู่แล้ว เช่น ด่านแม่สอด จังหวัดตาก โดยมีแผนจะสร้างเครือข่ายการค้าระหว่างผู้ประกอบการไทย ตามแนวชายแดนกับผู้ประกอบการของเพื่อนบ้านเพื่อกระจายสินค้าไทยให้เข้าสู่ตลาดเพื่อนบ้านเพิ่มมากขึ้น การสร้างเครือข่ายให้กับนักธุรกิจไทย และหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีแผนจะเดินทางโครงการสร้างเครือข่ายผู้ประกอบการไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน และการผลักดันการใช้ “เลย์โมเดล” ในการพัฒนาผู้ประกอบการไทยในจังหวัดที่ไม่มีพื้นที่ติดชายแดนให้มีโอกาสในการทำการค้าชายแดนกับประเทศเพื่อนบ้าน จนกระทั่งมีการส่งเสริมการทำธุรกิจระหว่างกันประเทศไทยมีโครงการฝึกอบรมโดยการจัดฝึกอบรมให้กับเจ้าหน้าที่ฝ่ายกัมพูชา รวมไปถึงการมีบันทึกความเข้าใจว่าด้วยความร่วมมือด้านการชำระเงินและเทคโนโลยีทางการเงินร่วมกัน ปัจจุบันการค้าชายแดนหรือการค้าระหว่างประเทศที่ไทยมีต่อกัมพูชาหรือประเทศอื่น ๆ ที่มีการทำการค้าร่วมกัน จะติดต่อประสานกันผ่านทางสื่อสังคมหรือระบบออนไลน์ทำให้เป็นการค้าในรูปแบบไร้พรมแดนแต่ต้องเป็นไปตามกฎ ระเบียบ กฎหมายของประเทศคู่ค้านั้น ๆ เป็นการสร้างความมั่นใจให้กับประเทศที่ทำการค้าร่วมกันต่อไป

2. ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการกำหนดรูปแบบและนโยบายของการค้าชายแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564 พบว่า

1) ยุคการค้าเสรีอาเซียน (ช่วงปี พ.ศ. 2531-2545) เป็นยุคที่มีการกระชับความสัมพันธ์และขยายความร่วมมือทางเศรษฐกิจการค้าระหว่างกันของประเทศในกลุ่มอาเซียน ขณะเดียวกันภายในประเทศไทยเองก็มีนโยบายการเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้าของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นที่มีต่อราชอาณาจักรกัมพูชา รวมทั้งในสมัยนายชวน หลีกภัย ที่มีนโยบายการส่งเสริมความสัมพันธ์และความร่วมมือทางเศรษฐกิจกับประเทศคู่ค้าที่สำคัญและประเทศในภูมิภาคต่าง ๆ ภายใต้ระบบการค้าเสรีและการแข่งขันอย่างเป็นธรรม ถัดมานโยบายของรัฐบาล พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ที่มีนโยบายในการเสริมสร้างสันติภาพ เสถียรภาพ และความมั่นคงในเอเชีย และสนับสนุนการสร้างสันติภาพของโลก เพื่อขจัดปัญหาอุปสรรค และขยายความสัมพันธ์ในทุกด้านกับประเทศเพื่อนบ้าน เป็นการสนับสนุนการค้าเสรีระหว่างประเทศ โดยคำนึงถึงระดับความพร้อมและผลประโยชน์ของประเทศ รวมทั้งผลักดันการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายที่เป็นอุปสรรคต่อภาคเอกชนในการแข่งขันทางการค้าระหว่างประเทศ สนับสนุนและผลักดันนโยบายการค้าเสรีของเขตการค้าเสรีอาเซียน แสดงให้เห็นว่าผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในยุคนี้จะเป็นกลุ่มประเทศอาเซียน

2) ยุคยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง (ช่วงปี พ.ศ. 2546-2552) เป็นยุคที่มีการขอความร่วมมือทางเศรษฐกิจในระดับอนุภูมิภาค ประเทศสมาชิกประกอบด้วยกัมพูชา ลาว เมียนมา เวียดนาม และไทย มีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมการพัฒนาอย่างสมดุล ลดช่องว่างทางเศรษฐกิจ

ระหว่างประเทศสมาชิกและส่งเสริมความเจริญอย่างยั่งยืนในอนุภูมิภาค ภายใต้กลไกการดำเนินงานของรัฐบาล พันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร ทำให้การค้าชายแดนไทย-กัมพูชา ด้านจังหวัดสระแก้ว ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากได้รับผลดีจากยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ (Economic Cooperation Strategy : ECS) ระหว่างไทยกับ 3 ประเทศ ประกอบด้วยเมียนมา ลาว และกัมพูชา ต่อมาในสมัยรัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ได้มีนโยบายในการเสริมสร้างกรอบความร่วมมือทางเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้าน ประกอบด้วย การดำเนินบทบาทเชิงรุกในกรอบทวิภาคีและพหุภาคี เพื่อสนับสนุนความปรองดองและความมั่นคงในชาติ และรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ได้มีนโยบายการเสริมสร้างกรอบความร่วมมือทางเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้าน แสดงให้เห็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในยุคนี้เป็นกลุ่มประเทศในระดับอนุภูมิภาค ประกอบด้วยไทย กัมพูชา ลาว เมียนมา และเวียดนาม ส่วนของประเทศไทยก็จะเป็นรัฐบาลในแต่ละสมัยที่ยังคงให้การสนับสนุนและเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศในกรอบความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง

3) ยุคการพัฒนาประชาคมอาเซียน (ช่วงปี พ.ศ. 2553-2557) เป็นยุคที่มีรูปแบบการดำเนินนโยบายการค้าชายแดนเชื่อมโยงประชาคมอาเซียนเพื่อยกระดับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจการค้าชายแดนเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน ซึ่งเป็นการสร้างประชาคมให้มีความแข็งแกร่ง มีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ เป็นยุคที่รัฐบาลนางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร มีนโยบายการเสริมสร้างกรอบความร่วมมือทางเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้านด้วยการส่งเสริมความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านในทุกๆระดับ เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจอันดีและความใกล้ชิดระหว่างกัน นำไปสู่การขยายความร่วมมือทางเศรษฐกิจ การค้า การลงทุน การท่องเที่ยว ขยายการค้ามาคมชนสงายใต้กรอบความร่วมมืออนุภูมิภาค การส่งเสริมความร่วมมืออาเซียน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการจัดตั้งประชาคมอาเซียน การส่งเสริมความเข้าใจของประชาชนเกี่ยวกับปัญหาพรมแดนเพื่อให้เกิดฉันทามติในการกำหนดนโยบายและดำเนินนโยบายต่างประเทศ และการใช้ประโยชน์จากเครือข่ายคมนาคมขนส่งในภูมิภาคอาเซียนและอนุภูมิภาค ให้เป็นประโยชน์ต่อการขยายฐานเศรษฐกิจ โดยให้ความสำคัญในการพัฒนาจังหวัดและกลุ่มจังหวัดที่อยู่ตามแนวระเบียงเศรษฐกิจและเมืองชายแดน

4) ยุคการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษตามแนวชายแดน (ช่วงปี พ.ศ. 2558-2564) เป็นยุคที่การดำเนินการนโยบายมีลักษณะสอดคล้องกับตัวแบบชนชั้นนำ (Elite Model) ผสมผสานกับตัวแบบระบบ (System Model) โดยรัฐบาลไทยได้อำนาจการมีอำนาจสูงสุดในการสั่งการและกำหนดนโยบายที่จะเลือกพื้นที่พัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษตามแนวชายแดนที่ชัดเจน เพื่อให้ทันนโยบายที่กำหนดขึ้นเกิดประโยชน์สูงสุดกับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ประเทศไทยได้มีการปรับตัวและนโยบายการค้าชายแดนโดยเฉพาะพื้นที่จังหวัดสระแก้วซึ่งมีพรมแดนติดกับกัมพูชานับเป็นเส้นทางที่สำคัญของประเทศไทยในการส่งสินค้าออกไปยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และตลาดการค้าชายแดนขนาดใหญ่ที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ นโยบายของรัฐบาลชุดปัจจุบันจะเน้นเรื่องการผลักดันการส่งออก รวมทั้งการอำนวยความสะดวกการค้าชายแดนเพื่อเพิ่มมูลค่าการค้าชายแดนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยเพิ่มมูลค่าการส่งออก ประกอบด้วยส่งเสริมการค้าชายแดนการจัดทำยุทธศาสตร์การสร้างเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองหน้าด่านชายแดนไทย-กัมพูชา เน้นการสร้าง ความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่บริเวณชายแดนของทั้งสองประเทศ นอกจากนั้น มีการกล่าวถึงการส่งเสริม

กิจกรรมของภาคเอกชนบริเวณชายแดน เช่น การจัดให้มีการพัฒนาศูนย์โลจิสติกส์เปลี่ยนถ่ายสินค้า คือ จะส่งเสริมให้มีความสำคัญเมืองในพื้นที่ชายแดน เมืองที่นับเป็นเมืองนำร่อง เช่น จังหวัดสระแก้ว และจังหวัด บันเตียเมียนเจย ของกัมพูชา เป็นต้น

3. การกำหนดและการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่ส่งผลต่อการค้าชายแดนระหว่างราชอาณาจักร ไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564 พบว่า

1) ยุคการค้าเสรีอาเซียน (ช่วงปี พ.ศ. 2531-2545) การกำหนดและการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่ส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจการค้าชายแดนระหว่างไทย-กัมพูชา เป็นนโยบายการค้าชายแดนที่ รัฐบาลยึดผลประโยชน์ของประชาชนเป็นหลักเพื่อต้องการแก้ไขปัญหาสงครามและความมั่นคงตามแนว ชายแดนให้เกิดขึ้นในขณะนั้น กล่าวคือ ในยุคนี้เป็นยุคที่มีแนวโน้มนโยบายในการกำหนดและการดำเนินนโยบาย ในรูปแบบของความร่วมมือทางเศรษฐกิจทั้งในระดับทวิภาคีและระดับพหุภาคี ภายใต้การจัดตั้งเขตการค้าเสรี อาเซียน รวมไปถึงโครงการความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (GMS) ความร่วมมือทาง เศรษฐกิจของกลุ่มประเทศเขตเศรษฐกิจธรรมชาติที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่าน โดยได้รับความช่วยเหลือจากธนาคาร พัฒนาเอเชีย (ADB) เพื่อพัฒนาความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านและส่งเสริมการพัฒนาการค้า การลงทุน และการค้าชายแดนในภูมิภาคมีรูปแบบของการดำเนินนโยบายการค้าชายแดนระหว่างกันด้วยการสร้างความ ร่วมมือทางเศรษฐกิจในระดับทวิภาคีและพหุภาคี และมีการลงนามความตกลงทางการค้าระหว่างกันด้วยการ จัดตั้งคณะกรรมการความร่วมมือด้านความร่วมมือไทย-กัมพูชา (JC)

2) ยุคยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง (ช่วงปี พ.ศ. 2546-2552) การกำหนดและการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่ส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจการค้าชายแดนระหว่างไทย- กัมพูชาในยุคนี้เป็นนโยบายภายใต้ยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง (ACMECS) มีการดำเนินนโยบายและยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการค้าชายแดนของไทย-กัมพูชาจากทั้งรัฐบาลไทยและ กัมพูชา อาจมีผลมาจากประโยชน์ทับซ้อนกับพรรคการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ทางการเมือง กลุ่มทุนของ รัฐบาลล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อการค้าชายแดนเช่นกัน โดยไทย ตลอดจนกลไกการทำงานของ คณะกรรมการร่วมทางการค้า (JTC) ที่ทำหน้าที่ประสานความร่วมมือในด้านการค้า การลงทุน และการท่องเที่ยว ให้สะดวกยิ่งขึ้นทำให้เห็นได้ว่าการกำหนดนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจการค้าชายแดนไทย-กัมพูชาต้องโดย อาศัยกลไกทางการเมืองเป็นตัวขับเคลื่อน

3) ยุคการพัฒนาประชาคมอาเซียน (ช่วงปี พ.ศ. 2553-2557) การกำหนดและการดำเนินนโยบาย ทางการเมืองที่ส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจการค้าชายแดนระหว่างไทย-กัมพูชาในยุคนี้เป็นนโยบายการค้า ชายแดนเพื่อพัฒนาเขตเศรษฐกิจการค้าชายแดนเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน เพื่อประโยชน์สูงสุด ของประเทศ ซึ่งจะมีในบางช่วงของพัฒนาการของนโยบายที่พบว่ามีเปลี่ยนแปลงนโยบายภายใต้ตัวแบบ กลุ่ม ก่อให้เกิดนโยบายจากกลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มอิทธิพล และกลุ่มการเมืองในสังคมพหุสังคมประชาธิปไตย โดยอาศัยกลไกอำนาจการตัดสินใจในนโยบายต่าง ๆ จากการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อผลักดันการส่งออกของ ประเทศเพื่อพิจารณาแนวทางการแก้ไขปัญหาอุปสรรคและเร่งรัดผลักดันการส่งออกของประเทศอย่างบูรณา

การ ทำให้เกิดเป็นการดำเนินการจัดทำยุทธศาสตร์และแผนปฏิบัติการ รัฐบาลยังได้ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูความสัมพันธ์และความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านและนานาประเทศโดยยังคงให้การสนับสนุนและสร้างความสัมพันธ์และความร่วมมือในกรอบภูมิภาคให้มีความคืบหน้าอย่างต่อเนื่อง พร้อมกันนั้นยังมีการส่งเสริมให้มีการจัดทำความตกลงการค้าเสรี (FTA) เพื่อนำไปสู่แนวทางการผลักดันการพัฒนาเขตเศรษฐกิจการค้าชายแดนเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน

4) ยุคการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษตามแนวชายแดน (ช่วงปี พ.ศ. 2558-2564) การกำหนดและการดำเนินนโยบายทางการเมืองยุคนี้ส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจการค้าชายแดนระหว่างไทย-กัมพูชา ซึ่งเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงนโยบายการค้าระหว่างประเทศของไทย ทำให้กิจกรรมการค้าเพื่อการส่งออกของไทยกลายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศเป็นอย่างมาก มีการรวมตัวทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศอาเซียนซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการขยายตัวทางการค้าระหว่างกันในภูมิภาค ซึ่งรัฐบาลอาศัยการมีอำนาจสูงสุดในการสั่งการและกำหนดนโยบายที่จะเลือกพื้นที่พัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษตามแนวชายแดนที่ชัดเจน แต่ยังคงอาศัยการรับฟังข้อมูลจากหน่วยงานส่วนภูมิภาค องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชนในพื้นที่ให้เสนอความต้องการและปัญหาอุปสรรคที่อาจจะเกิดจากการกำหนดนโยบายดังกล่าวเพื่อให้ได้มาซึ่งนโยบายที่กำหนดขึ้นเกิดประโยชน์สูงสุดในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ชายแดน

อภิปรายผล

1. ความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชามีพื้นฐานบริบทการค้าชายแดนตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564 พบว่า ทั้งสองประเทศมีความใกล้ชิดและมีความสัมพันธ์ทางการค้ากันมาอย่างยาวนาน แม้จะมีปัญหาทางการเมืองเกิดขึ้นเป็นระยะ ทำให้การค้าชายแดนต้องชะงักลงไปบ้างก็ตามแต่ไทยและกัมพูชาก็ยังมีการพัฒนาความร่วมมือกันทั้งที่เป็นพหุภาคีและทวิภาคีอีกหลายกรอบ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการการค้าชายแดนของฟูสตี พลสารัมย์, ลิศรา เตชะเสริมสุขกุล และปิยะรัตน์ พิพิธฉัตรธรรม (2557) ที่ศึกษาเรื่องการค้าระหว่างประเทศทางบกด้านเหนือ ได้กล่าวถึงการค้าชายแดนว่าการค้าที่เกิดขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ ของประชาชน หรือผู้ประกอบการค้าที่มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัด อำเภอ หมู่บ้าน ที่มีเขตติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน ได้ทำการซื้อ-ขาย แลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างประชาชนที่อาศัยตามบริเวณชายแดนของทั้งสองฝ่าย ส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าอุปโภคบริโภค สินค้าเกษตรบางชนิด และสินค้าที่หาได้จากธรรมชาติ เช่น ของป่า ซากสัตว์ เป็นต้น เป็นการค้าที่มีกรรมวิธีไม่ยุ่งยาก และรวดเร็ว และสอดคล้องกับการศึกษาของดำรง แสงกวีเลิศ และนนธิกา ทั้งสุพานิช (2545) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการการค้าชายแดนว่าด้วยนโยบายปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การตลาด การค้า และการลงทุนโดยจะเร่งรัดจัดตั้งเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษบริเวณพื้นที่ที่มีศักยภาพของรัฐบาล ภัควัฒน์ จรรยาสุทธีวงศ์ (2556) ได้ทำการศึกษาการพัฒนาด่านช่องสะงำสู่ความ สัมพันธ์ไทย-กัมพูชา ที่ได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการทางเศรษฐกิจตามแนวคิดของเบลลา บาลาซซา (Bela Balassa) เกี่ยวกับเขตการค้าเสรี (Free Trade Area) ว่าเป็นวิธีการที่ประเทศในกลุ่มสมาชิกทางเศรษฐกิจจะต้องทำการยกเลิกข้อจำกัดการค้าทางด้านปริมาณ

(Quantitative Restriction) ที่ตกลงยกเลิกการจัดเก็บภาษีศุลกากร หรือการกีดกันทางการค้าระหว่างประเทศสมาชิก

2. ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการกำหนดรูปแบบและนโยบายของการค้าชายแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564 พบว่า ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการกำหนดรูปแบบและนโยบายของการค้าชายแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา ทั้ง 4 ยุค ได้แก่) ยุคการค้าเสรีอาเซียน (ช่วงปี พ.ศ. 2531-2545) 2) ยุคยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง (ช่วงปี พ.ศ. 2546-2552) 3) ยุคการพัฒนาประชาคมอาเซียน (ช่วงปี พ.ศ. 2553-2557) และ 4) ยุคการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษตามแนวชายแดน (ช่วงปี พ.ศ. 2558-2564) รัฐบาลไทยมีความมุ่งมั่นและให้ความสำคัญกับการพัฒนาเชิงพื้นที่โดยเฉพาะการพัฒนาพื้นที่ในรูปแบบเขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งแนวคิดการการใช้ประโยชน์จากศักยภาพพื้นที่ชายแดนของไทย ส่งผลต่อการพัฒนาการค้าชายแดนกับประเทศเพื่อนบ้านด้วยซึ่งสอดคล้องกับตัวแบบชนชั้นของระดม วงษ์น้อย (2527) ที่ได้กล่าวเกี่ยวกับตัวแบบชนชั้นนำไว้ว่า ตัวแบบชนชั้นนำเป็นแนวการวิเคราะห์ที่สำคัญแนวหนึ่งของสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะทางด้านสังคมวิทยาการเมืองด้วยมองว่ากิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมนั้น ชนชั้นนำเป็นกลไกทางสังคมที่เป็นแหล่งสำคัญในการก่อให้เกิดกิจกรรมทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมระดับชาติ ชุมชน หรือกลุ่ม เป็นแนวความคิดทางสังคมวิทยาที่มีรากฐานจากแนวความคิดการจัดลำดับชั้นทางสังคม (Social Stratification) โดยมองว่าสภาพการณ์ทางสังคมนั้นเป็นลักษณะสังคมที่ไม่เสมอภาคในลักษณะต่าง ๆ กัน (Social Inequality) แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่มผลประโยชน์ของกรรมลทองธรรมชาติ ที่ได้กล่าวเกี่ยวกับกลุ่มผลประโยชน์ไว้ว่า ในทางการศึกษาสังคมศาสตร์ กลุ่ม คือ รูปแบบของการรวมตัวขึ้นพื้นฐานของปัจเจกชน การรวมกลุ่มต่าง ๆ นั้น มีเป้าหมายเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ โดยผลประโยชน์ของแต่ละกลุ่มจะแตกต่างกันไป ถ้ากลุ่มใดมีการรวมกันเป็นกลุ่มโดยมีเป้าหมายสำคัญ คือ การรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และมีการแสดงบทบาทของกลุ่มในการพยายามเข้าถึง (Access) กระบวนการตัดสินใจของรัฐบาล กลุ่มเหล่านี้จะถูกเรียกว่า กลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (Economic Interest Group) เช่น สมาคมพ่อค้า สหภาพแรงงาน เป็นต้น เพราะรัฐบาลยังคงเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการกำหนดรูปแบบและนโยบายของการค้าชายแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา และสอดคล้องกับการศึกษาของพรศิลป์ พัชรินทร์ตนะกุล (2551) ได้ทำการศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยบทบาทของกลุ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจในประเทศไทย กรณีศึกษา : บทบาทของสภาหอการค้าแห่งประเทศไทยในการเจรจาข้อตกลงการค้าระหว่างประเทศ ผลการศึกษาพบว่า สภาหอการค้าแห่งประเทศไทยไม่มีบทบาทมากนักในการมีส่วนร่วมและกำหนดเงื่อนไขของการเจรจาเพราะมีจุดอ่อนหลายประการ เช่น ปัจจัยเรื่องเงินทุน ทำให้ขาดงานวิจัย ขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถที่ทำงานประจำ

3. กำหนดและการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่ส่งผลต่อการค้าชายแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชา ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2564 พบว่า ทั้ง 4 ยุค โดย 1) ยุคการค้าเสรีอาเซียน (ช่วงปี พ.ศ. 2531-2545) เป็นนโยบายการค้าชายแดนที่รัฐบาลยึดผลประโยชน์ของประชาชนเป็นหลักเพื่อต้องการแก้ไขปัญหาสงครามและความมั่นคงตามแนวชายแดนให้เกิดขึ้นในขณะนั้น 2) ยุคยุทธศาสตร์ความร่วมมือทาง

เศรษฐกิจอิวรตี-เจ้าพระยา-แม่โขง (ช่วงปี พ.ศ. 2546-2552) เป็นนโยบายภายใต้ยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิวรตี-เจ้าพระยา-แม่โขง (ACMECS) 3) ยุคการพัฒนาประชาคมอาเซียน (ช่วงปี พ.ศ. 2553-2557) เป็นนโยบายการค้าชายแดนเพื่อพัฒนาเขตเศรษฐกิจการค้าชายแดนเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน และ 4) ยุคการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษตามแนวชายแดน (ช่วงปี พ.ศ. 2558-2564) เป็นการกำหนดและการดำเนินนโยบายทางการเมืองยุคนี้ส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจการค้าชายแดนระหว่างไทย-กัมพูชา ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของดำรง แสงทวีเลิศ และนันทิกา ทังสุพานิช (2545) ที่ได้แสดงแนวคิดไว้ว่าด้วยนโยบายปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การตลาด การค้า และการลงทุนจะเร่งรัดจัดตั้งเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษบริเวณพื้นที่ที่มีศักยภาพของรัฐบาล และสอดคล้องกับการศึกษาของภักค์วัฒน์ จรรยาสุทธิวงศ์ (2556) ได้ทำการศึกษาการพัฒนาด่านช่องสะง่าสู่ความ สัมพันธ์ไทย-กัมพูชา ในการเป็นประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ผลการศึกษาพบว่า ความสำคัญของจุดผ่านแดนช่องสะง่า คือ ความสัมพันธ์และความร่วมมือด้านการค้าชายแดนระหว่างไทยกับกัมพูชา มีการพึ่งพาอาศัยกันบนฐานผลกระทบจากปัจจัยภายใน ได้แก่ สภาพแวดล้อมการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และเสถียรภาพทางการเมืองภายในประเทศกัมพูชา สำหรับปัจจัยภายนอก ได้แก่ ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างไทยกับกัมพูชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งจุดผ่านแดนช่องสะง่า อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นจุดผ่านแดนถาวรที่เป็นเส้นทางสำคัญในการท่องเที่ยว การค้า การลงทุน สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ นำไปสู่ยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิวรตี-เจ้าพระยา-แม่โขง และสอดคล้องกับการศึกษาของรวิวรรณ หิรัญสุข (2544) ได้ทำการศึกษาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจไทย-กัมพูชา: ภายหลังการเลือกตั้งปี ค.ศ. 1993 ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาทางด้านการเมืองเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดต่อความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างทั้งสองประเทศ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. รัฐบาลควรเร่งผลักดันและขับเคลื่อนนโยบายที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการขยายตัวของการค้าชายแดนอย่างต่อเนื่อง อาทิเช่น นโยบายจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดสระแก้วและศูนย์รับซื้อสินค้าเกษตรกรรม การพัฒนาการเปิดจุดผ่านแดนถาวรและจุดผ่อนปรน เช่น จุดผ่านแดนถาวร บ้านหนองเอี่ยน บ้านป่าไร่ บ้านเขาดินและจุดผ่อนปรนบ้านโนนหมากมูน เป็นต้น การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน ระบบโลจิสติกส์ การปรับปรุงกฎหมาย และระเบียบการค้าชายแดนให้ทันสมัย การพัฒนาศักยภาพตลาดการค้าชายแดนและการพัฒนาคุณภาพของประชาชนในจังหวัด สระแก้วเพื่อให้สอดคล้องกับการเป็นประชาคมอาเซียน เป็นต้น
2. รัฐบาลควรเร่งแก้ปัญหาด้านเขตแดน โดยเฉพาะราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชายังคงมีความขัดแย้งและพื้นที่ทับซ้อนตามแนวชายแดนหลายแห่ง เช่น จุดผ่อนปรนการค้าบ้านโนนหมากมูน อำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว-บ้านไพรจัน ตำบลโอบายเจ็อน อำเภอโอบัวโจวโรว จังหวัดปันเจียเมียนเจย ช่องทางธรรมชาติบ้านท่าเส้น ตำบลแหลมกลัด อำเภอเมือง จังหวัดตราด-บ้านทมอตา ตำบลทมอตา อำเภอเวียงเวง จังหวัดโพธิสัต เป็นต้น

3. จังหวัดสระแก้วและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการกำหนดนโยบายให้สอดคล้องกับผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและความมั่นคงที่จะเกิดขึ้นจากการเติบโตด้านเศรษฐกิจการค้าชายแดน โดยทุกหน่วยงานควรจัดทำแผนหรือแนวทางเพื่อรับมือกับปัญหาและผลกระทบที่จะเกิดขึ้น

4. รัฐบาลควรให้ความสำคัญและให้การสนับสนุนกับระบบเศรษฐกิจการตามแนวชายแดนที่ประเทศไทยมีพรมแดนติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อให้เศรษฐกิจตามแนวชายแดนมีการเติบโตเพื่อสร้างมูลค่าการส่งออกให้สูงขึ้นกว่าเดิม ควรจัดให้มีบุคลากรผู้ที่มีศักยภาพ มีความรู้ความสามารถ มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการบริหารจัดการเศรษฐกิจ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เพื่อพัฒนาประเทศไทยให้เป็นศูนย์กลางทางการค้า การขนส่งสินค้าส่งออกไปยังประเทศต่าง ๆ หากรัฐบาลสามารถดำเนินการได้ก็จะส่งผลดีต่อระบบเศรษฐกิจและเป็นการเพิ่มมูลค่าทางการค้าได้อย่างมหาศาล และเป็นการส่งเสริมให้เศรษฐกิจของประเทศไทยเติบโตขึ้นตั้งแต่ระดับฐานรากหรือชุมชน ไปจนถึงระดับประเทศ

5. รัฐบาลควรให้หน่วยงานความมั่นคงในพื้นที่ชายแดนต้องมีการทำงานที่ครอบคลุมในทุกมิติ และต้องมีกลไกที่ใช้ในการกำหนดนโยบาย การหารือแผนการดำเนินงานในพื้นที่ชายแดนร่วมกัน รวมถึงการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาการค้าชายแดนให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องภายในภูมิภาค เพื่อความเป็นเอกภาพ มีการบูรณาการร่วมกัน รวมถึงการดำเนินงานต้องมีผลลัพธ์ที่ประจักษ์ชัดแจ้ง และเป็นการรักษาผลประโยชน์ของชาติในพื้นที่ชายแดนอย่างสูงสุด

เอกสารอ้างอิง

กรมการค้าต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์. (2565). *มูลค่าการค้าระหว่างประเทศและการค้าชายแดนไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน*. ค้นเมื่อ 12 กันยายน 2566, จาก [https://www.dft.go.th/Portals/3/ชายแดนผ่านแดน %20ม.ค.-ธ.ค.63.pdf](https://www.dft.go.th/Portals/3/ชายแดนผ่านแดน%20ม.ค.-ธ.ค.63.pdf)

กรมการค้าต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์. (2565). *ยุทธศาสตร์การค้าชายแดนไทยเพื่อนบ้าน*. ค้นเมื่อ 12 กันยายน 2566, จาก <https://www.dft.go.th/bts/>

กรมความร่วมมือระหว่างประเทศ. (2566). *ความร่วมมือเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของประเทศไทยที่ดำเนินงานผ่าน TICA*. ค้นเมื่อ 12 กันยายน 2566, จาก <https://ticathai.gov.mfa.go.th/page/ความร่วมมือเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของประเทศไทย?menu=5f363e0cd68bca0d54302fed>

กรมอาเซียน กระทรวงการต่างประเทศ. (2556). *ASEAN Mini Book*. กรุงเทพฯ: เพจ เมคเกอร์.

ฉัตรรัตน์ ไชยจันทร์สม. (2561). *รายงานการศึกษาทางวิชาการ เรื่อง เขตการค้าเสรีอาเซียน: ผลกระทบต่อไทย*. กรุงเทพฯ: กลุ่มงานคณะกรรมการการพาณิชย์และทรัพย์สินทางปัญญา สำนักกรรมการการค้า 1.

ชิตพล ชัยมะดัน และศรุตี สกกุลรัตน์. (2558). *นโยบายการค้าชายแดนไทย-กัมพูชากับการปรับตัวเข้าสู่ประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษาจังหวัดสระแก้ว*. *วารสารราชพฤกษ์*, 13(2), 76-88.

ดำรง แสงทวีเลิศ และนันทิกา ทังสุพานิช. (2545). *เขตเศรษฐกิจพิเศษ: แนวคิดใหม่ในการพัฒนาพื้นที่เฉพาะ*. *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*, 39(2), 42-43.

- ัญญาทิพย์ ศรีพนา. (2556). จุดแข็งของเวียดนามสู่ความสำเร็จในการพัฒนาประเทศ. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 9(ฉบับพิเศษ), 213–238.
- นพภััสสร มาเทียน. (2549). ประวัติการค้าชายแดนไทย–กัมพูชาด้านจังหวัดสระแก้ว (พ.ศ. 2518–2546) (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- บัญญัติ สาลี. (2552). *การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรบริเวณพื้นที่ชายแดนไทยกัมพูชา และนัยเพื่อการบริหารจัดการพื้นที่ชายแดนของรัฐไทย กรณีศึกษา: จุดผ่านแดนช่องจอมจังหวัดสุรินทร์* (รายงานวิจัย). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ผุสดี พลสารมย์, ลิศรา เตชะเสริมสุขกุล และปิยะรัตน์ พิพิชฌณิชชธรรม. (2557). *การค้าระหว่างประเทศทางบก ด้านเหนือ* (รายงานวิจัย). สถาบันระหว่างประเทศเพื่อการค้าและการพัฒนา (องค์การมหาชน).
- พรพิมล ตรีโชติ. (2560). *การค้าชายแดนไทยกับอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง*. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- พรศิลป์ พัทธินทร์ตะนกุล. (2551). *เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยบทบาทของกลุ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจในประเทศไทย กรณีศึกษา: บทบาทของสภาหอการค้าแห่งประเทศไทยในการเจรจาข้อตกลงการค้าระหว่างประเทศ* (วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภักวิวัฒน์ จรรยาสุทธีวงศ์. (2556). *การพัฒนาด่านช่องสะงำสู่ความสัมพันธ์ไทย–กัมพูชาในการเป็นประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน* (ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- มูลนิธิคณะกรรมการร่วมภาคเอกชน. (2565). *ยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจจิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง (ACMECS)*. ค้นเมื่อ 12 กันยายน 2566, จาก https://jscib.org/th/business_forum/group/1
- รวีวรรณ หิรัญสุข. (2544). *ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจไทย–กัมพูชา: ศึกษาภายหลังการเลือกตั้งปี ค.ศ. 1993* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ระดม วงษ์น้อม. (2527). *แนวความคิดเรื่องชนชั้นนำและการศึกษาโครงสร้างอำนาจชุมชน*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักประสานความร่วมมือระหว่างประเทศ สำนักงานปลัดกระทรวงแรงงาน. (2565). *กรอบความร่วมมือ Greater Mekong Subregion: GMS*. ค้นเมื่อ 12 กันยายน 2566, จาก <https://fad.mnre.go.th/th/as/content/360>